

Ставицький О. О., д. психол. н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПСИХОДІАГНОСТИКА КОМПЛЕКСУ ГАНДИКАПУ

Анотація. У статті розкрито поняття комплексу гандикапу в інвалідизованої особи та представлено методика його діагностики. Показано процедуру стандартизації авторської методики, яка включає в себе перевірку її на валідність, надійність та репрезентативність. Запропоновано опитник, який складається зі 100 тверджень які поділено на 5 шкал: «Рівень самооцінки», «Вразливість», «Емоційна нестійкість», «Рівень самоконтролю» та «Комунікабельність». Надано ключ і описано прояв комплексу гандикапу за трьома рівнями: високий, середній та низький.

Ключові слова: психодіагностика, опитник, інвалідизовані, інвалідність, комплекс гандикапу, установка, ставлення до себе.

Аннотация. В статье раскрыто понятие комплекса гандикапа у инвалидизированного лица и представлена методика его диагностики. Показана процедура стандартизации авторской методики, которая включает в себя проверку ее на валидность, надежность и репрезентативность. Предложено опросник, который состоит из 100 утверждений которые разделены на 5 шкал: «Уровень самооценки», «Уязвимость», «Эмоциональная неустойчивость», «Уровень самоконтроля» и «Коммуникабельность». Предоставлен ключ и описаны проявления комплекса гандикапа по трем уровням: высокий, средний и низкий.

Ключевые слова: психодиагностика, опросник, инвалидизированные, инвалидность, комплекс гандикапа, установка, отношение к себе.

Annotation. The article deals with the concept of handicap complex of disabled personality and presented the method of its diagnosis. The procedure of author's methodology standardization, which includes verification the validity, reliability and representativeness is shown. The questionnaire consisting of 100 claims which are divided into five scales: «The level of self-esteem», «Vulnerability», «Emotional instability», «The level of self-control» and «Communication skills» is submitted. The key is provided and the levels of handicap complex manifestation in three levels: high, medium and low are described.

Keywords: psychological diagnostics, questionnaire, disabled personality, disability, handicap complex, mindset, attitude to oneself.

Людина, яка має інвалідність, попри наявність певної фізичної, фізіологічної або психічної вади, перебуває у соціумі (сім'ї, навчальній, трудовій групі тощо), вона спілкується із родичами, друзями, знайомими, з представниками медицини, сфери обслуговування тощо. В Україні кожна десята людина має статус інваліда й тенденція щодо росту цього показника – невтішна (враховуючи економічну, соціальну, політичну кризу та факт знаходження держави у стані війни), не помічати наявну соціально-психологічну взаємодію членів суспільства з інвалідизованою його частиною стає неможливо.

Ставлення здорової частини суспільства до інвалідизованої її частини не завжди є толерантним, існують певні забобони, стереотипи, негативні «ярлики», які у формі соціальної установки детермінують відповідні поведінкові реакції: від примітивного кепкування, уникання взаємодії до дискримінації та фізичної розправи. Наявність і вплив на особистість такої соціальної установки називають гандикапізмом [1]. А оскільки така установка діє на всіх членів соціуму (в тому числі й на неповносправних), то справедливо припустити, що інвалідизовані люди певним чином реагують на негативне до себе ставлення. Саме таку реакцію неповносправного на прояв соціальної установки гандикапізму ми назвали комплексом гандикапу – внутрішня оцінка, бачення інвалідизованим ставлення оточуючих до себе, що переломлюється через призму власної інвалідності [2].

Слід відрізнити інвалідність – фізична або психічна вада, що порушує функціонування індивідуума, від комплексу гандикапу – певної системи соціальних і психологічних реакцій на цей стан.

З психологічної точки зору, це поняття пояснюється як стан, при якому поєднання фізичних, розумових, психологічних та соціальних якостей людей з особливими потребами ускладнює процес пристосування, не дозволяючи їм досягнути оптимального рівня розвитку і функціонування. Тобто, комплекс гандикапу – це психологічний симптомокомплекс, індивідуальне, внутрішнє прийняття себе людиною з особливими потребами, деформований образ «Я» під впливом функціональних обмежень особистості. Л. С. Виготський називав цей феномен «повною недовершеністю або соціальною інвалідністю» [3, с. 73].

Інвалідність не обов'язково передбачає комплекс гандикапу. Неповносправна людина може відчувати свою неповноцінність, несхожість на інших, меншовартість, що призводить до руйнації її стосунків з суспільством, зменшення соціальної активності, самоізоляції.

В іншому варіанті, людина з особливими потребами може відчувати себе повноцінним членом суспільства, бути соціально адаптованою та мати можливості для самореалізації. У такому випадку інвалідність не є провідною характеристикою, яка зумовлює перебудову «Я-концепції» людини, та зазвичай не впливає, на спосіб її життя та специфіку самоставлення.

Психологічну структуру та модель комплексу гандикапу ми розкривали у ряді своїх наукових публікаціях [2; 4; 5], тому тут зупинимось на питанні діагностики наявності/відсутності у людини з особливими потребами такого новоутворення.

З метою емпіричного вивчення рівня вираженості у інвалідизованої людини комплексу гандикапу, його проявів та впливу на життя особистості, її інтеграцію в здоровий соціум та прагнення до самореалізації в суспільстві представляємо авторську методику діагностики комплексу гандикапу.

Методика складається зі 100 тверджень які поділено на 5 груп (шкали). Вона розрахована на роботу з інвалідизованими для виявлення у них комплексу гандикапу як сукупності характеристик, що зумовлюють неприйняття себе, відчуття власної неповноцінності через наявну ваду. Опитувальник може використовуватись для діагностики неповносправних різних вікових груп, починаючи зі старшого шкільного віку та різної форми й нозології інвалідності.

Обґрунтуємо вибір діагностичних показників. Шкала «Комунікабельність» обрана нами оскільки ознаками, які свідчать про прояви комплексу гандикапу є нездатність особистості до встановлення контактів, замкнутість, невміння знайти спільну мову з оточуючими, відсутність бажання до інтеракцій.

Шкала «Рівень самооцінки» використана нами оскільки неадекватно занижена самооцінка є одним з проявів комплексу гандикапу та включає в себе такі особливості, як нездатність побачити в собі позитивні риси, стійке акцентування уваги на власній ваді, очікування негативної оцінки оточуючих, неприйняття себе, негативне самоставлення.

Шкала «Рівень самоконтролю» була обрана тому, що свідченням наявності комплексу гандикапу є недостатній самоконтроль, який виражається у невмінні особистості керувати своєю поведінкою, стримувати потяги, діяти раціонально.

Шкала «Емоційна нестійкість» застосовувалась, оскільки високі показники за цією шкалою також вказують на наявність комплексу гандикапу: швидка зміна емоційних станів, недостатня саморегуляція емоційних ситуацій, нездатність стримувати емоції.

Шкала «Вразливість» дозволяє діагностувати рівень сенситивності особистості, її чутливості до зовнішніх і внутрішніх впливів, здатність протистояти впливу негативних чинників та стресових ситуацій.

Високі показники за шкалами характеризують особистість як таку, що схильна встановлювати велику кількість контактів, комфортно почуває себе при спілкуванні з незнайомими людьми, здатна знаходити спільну мову з оточуючими, прагне до нових знайомств. Людина має віру в себе, позитивне самоставлення. Проявляє до себе повагу, схильна позитивно оцінювати свої вчинки та дії, очікує позитивного ставлення від оточуючих, практично не виділяє в собі негативних рис. Вказує на здатність особистості

контролювати свої потяги, дії та вчинки, наявність вольової регуляції поведінки, можливість керувати власним життям, тримати все під контролем. Високий рівень емоційної нестійкості характеризує особистість як чутливу до емоціогенних ситуацій. Їй притаманна лабільність емоційного фону, що в значній мірі залежить від зовнішніх обставин, при цьому навіть незначний подразник здатен викликати бурхливу емоційну реакцію. Такій особистості притаманна підвищена образливість, замкненість, негативізм. Високі показники характеризують особистість як чутливу, сенситивну. Велике значення надається оцінкам оточуючих, зовнішні та внутрішні впливи сприймаються як значущі. Така особистість є нестійкою до стресорів, негативних впливів, проявляє низькі адаптивні здібності.

Середні показники вказують на достатню комунікабельність, такій особистості подобається процес спілкування, вона здатна на відвертість та щирість. Комфортніше почуває себе при взаємодії зі знайомими людьми. Середній рівень самооцінки вказує на наявність в «Я-концепції» як позитивних, так і негативних характеристик, усвідомлення своїх недоліків. Така людина рідко страждає від комплексу неповноцінності, не акцентує увагу та власних вадах, рідко вагається в правильності та доцільності своїх дій. Середній рівень самоконтролю дозволяє критично оцінювати свої досягнення та промахи, правильно організувати власну діяльність, проявляти відповідальність та дисциплінованість. Середні показники вказують на легку збудливість, стурбованість, коливання настроїв, зміну інтенсивності емоцій. Такій особистості важко стримувати власні емоції, контролювати прояви психічних станів, підтримувати емоційну рівновагу. Середній рівень вразливості свідчить про незначну чутливість до зовнішніх впливів, здатність адекватно реагувати на зовнішні чинники, контролювати власні емоції.

Низькі показники за шкалами свідчать про недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей та небажання встановлювати нові контакти. Така людина прагне бути на самоті, дискомфортно почуває себе в ситуаціях комунікації, схильна до самоізоляції, не здатна проявляти відкритість при спілкуванні, очікує негативних наслідків від взаємодії з оточуючими. Людина бачить у собі більше недоліків, ніж позитивних рис, не здатна оцінити свої переваги, проявляє негативне самоставлення, часто відчуває свою неповноцінність у порівнянні з іншими. Низький самоконтроль проявляється в недисциплінованості, безвідповідальності, нездатності до самоорганізації та самостійності. Така людина не хоче брати відповідальність за своє життя на себе, прагне перекласти її на інших, не здатна свідомо регулювати власні стани. Низькі показники свідчать про емоційну стабільність, здатність регулювати емоційні стани, стримувати власні емоції, адекватно реагувати на ситуацію. Така особистість характеризується стресостійкістю, здатністю емоційно

відгороджуватись від негативних впливів. Низький рівень вразливості вказує на емоційну стійкість особистості до негативних оцінювань чи критики оточуючих, здатність зберігати цілісний і несуперечливий образ «Я» при впливі на самооцінку негативних факторів.

Використання запропонованої психодіагностичної методики стає проблематичним без її стандартизації.

В процесі стандартизації розробленої методики використовувався метод Колмогорова–Смірнова, коефіцієнт кореляції t -Кендалла та перевірка валідності через порівняння даних, отриманих за допомогою авторської методики та вже відомих, стандартизованих тестів.

Спочатку визначалась валідність за рахунок співвідношення показників за окремими шкалами тесту з показниками вже перевірених методик, а саме:

– дані за шкалою «Комунікабельність» співставлялись з показниками шкали «Замкнутість – комунікабельність» 16-ти факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла;

– показники шкали «Рівень самооцінки» порівнювались з показниками методики дослідження самооцінки особистості (С. А. Будассі);

– дані за шкалою «Рівень самоконтролю» порівнювались з показниками шкали «Низький самоконтроль – високий самоконтроль» 16-ти факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла;

– шкала «Емоційна нестійкість» аналізувалась в контексті порівняння її показників з даними отриманими за шкалою «Емоційна стабільність – емоційна нестабільність» 16-ти факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла;

– дані за шкалою «Вразливість» порівнювались зі шкалою сенситивності до себе тесту самоактуалізації (САТ) (М. В. Кроз, Л. Я. Гозман).

Отримані дані представлені в табл. 1 та вказують на валідність розробленої методики.

Таблиця 1

Перевірка валідності опитувальника для діагностики комплексу гандикапу за допомогою методу кореляції Спірмена

№ з/п	Критерій оцінки	Коефіцієнт кореляції
1	Комунікабельність	$r = + 0,657 (p \leq 0,05)$
2	Рівень самооцінки	$r = + 0,523 (p \leq 0,05)$
3	Рівень самоконтролю	$r = + 0,489 (p \leq 0,05)$
4	Емоційна нестійкість	$r = - 0,523 (p \leq 0,05)$
5	Вразливість	$r = + 0,656 (p \leq 0,05)$

Дані, що вказують на надійність розробленої методики представлені в табл. 2. та свідчать про надійність авторської методики.

Таблиця 2
Перевірка надійності опитувальника для діагностики комплексу гандикапу з використанням коефіцієнту кореляції t Кендалла

№ з/п	Критерій оцінки	Коефіцієнт кореляції
1	Комунікабельність	0,67
2	Рівень самооцінки	0,43
3	Рівень самоконтролю	0,75
4	Емоційна нестійкість	0,46
5	Вразливість	0,54

Дослідження репрезентативності цієї методики, дозволило отримати показники представлені в табл.3.

Таблиця 3
Перевірка репрезентативності опитувальника для діагностики комплексу гандикапу за критерієм Колмогорова-Смірнова

№ з/п	Критерій оцінки	Коефіцієнт Asymp. Sig
1	Комунікабельність	0,074
2	Рівень самооцінки	0,066
3	Рівень самоконтролю	0,058
4	Емоційна нестійкість	0,042
5	Вразливість	0,054

Отримані показники підтверджують репрезентативність методики.

Отже, проведений аналіз методики дозволяє стверджувати, що вона відповідає таким вимогам до психометричних процедур, як валідність, надійність і репрезентативність, та може бути використана для об'єктивної діагностики комплексу гандикапу.

Таким чином, можемо представити власне саму методику.

Опис методики.

Призначення. Методика призначена для діагностики ступеня прояву комплексу гандикапу в інвалідизованої особистості.

Обладнання, стимульний матеріал. Для проведення обстеження однієї людини необхідно мати бланк анкети та ключ для обрахунку результатів.

Інструкція: «Шановний добродію! Просимо Вас оцінити ступінь вашої згоди з поданими твердженнями відповідаючи «Так», «Ні» чи «Не могу»

визначитись». Анкета анонімна, тому прізвище й адресу вказувати не потрібно. Результати дослідження будуть представлені в узагальненому вигляді. Наперед вдячні Вам за відверті відповіді».

Процедура обстеження. Обстеження може проводитись в усній чи в письмовій формі, в залежності від нозології інвалідизованого. Воно може бути як індивідуальним, так і груповим. Обстеження не має обмежень у часі, але в основному розраховано на 20–30 хвилин.

Обробка результатів. Кількість балів за шкалами від 0 до 6 балів свідчить про низький рівень прояву характеристики, що вивчається; від 7 до 13 балів – середній рівень; від 14 до 20 балів – високий рівень прояву ознаки.

Текст опитувальника:

1. У мене багато друзів.
2. Мені легко знаходити спільну мову з оточуючими.
3. На самоті я почуваюсь дискомфортно.
4. Я постійно знайомлюсь з новими людьми.
5. Мені приємніше спілкуватися з іншими людьми, ніж читати книги, чи займатись іншими справами.
6. Я легко вступаю у контакт зі здоровими людьми.
7. Я однаково комфортно відчуваю себе при взаємодії як зі здоровими людьми, так і з інвалідизованими.
8. Мені легко перебувати у новій компанії.
9. Я часто відчуваю потребу з кимось поспілкуватись.
10. Я схильний проявляти ініціативу при спілкуванні.
11. Мені подобається постійно знаходитись серед людей.
12. У мене рідко виникає бажання побути наодинці.
13. Я не почуваю себе незручно, коли знайомлюсь з кимось.
14. Я впевнено почуваю себе серед незнайомих людей.
15. Я люблю приймати участь у колективній діяльності.
16. Я не прагну обмежувати коло своїх знайомих.
17. Я почуваю себе впевнено, коли виступаю перед великою групою людей.
18. Я люблю знаходитись в центрі уваги.
19. В стосунках я переважно проявляю відкритість.
20. Я вважаю себе комунікабельною людиною.
21. Я впевнений у собі.
22. Я вважаю себе приємною людиною.
23. Коли я аналізую свої особистісні якості, то залишаюсь задоволеним.
24. Оточуючі ставляться до мене з симпатією.
25. Я вважаю себе цікавою людиною.
26. Думаю, що більшість людей добре до мене ставляться.
27. Більшість моїх вчинків можна оцінити позитивно.
28. Я ніколи не відчуваю ненависті до себе.
29. Більшість моїх знайомих хотіли б зі мною товаришувати.

30. У мене немає характерологічних рис, які мені неприємні.
31. Думаю, що я заслуговую на повагу.
32. Мені вдається залишатись цікавим для близьких людей.
33. Мені важко знайти в собі риси, за які мене можна було б не любити.
34. Впевненість – основна моя риса.
35. Я ніколи не злюсь на себе, аналізуючи свої вчинки.
36. У мене не виникає потреби щось в собі змінити.
37. Думаю, що мало хто погано про мене думає.
38. Мені здається, що я багато в чому кращий за інших.
39. Я подобаюсь собі таким, який я є.
40. Я не хотів би змінюватись.
41. Думаю, що в цілому я контролюю своє життя.
42. Найчастіше я беру відповідальність за події, які трапляються в моєму житті на себе.
43. Я відчуваю що здатен приймати вірні рішення.
44. Коли я хочу чогось досягнути, то не сподіваюсь на подарунки долі, а беру справу в свої руки.
45. Я вважаю, що не слід хвилюватися через дрібниці.
46. Аналіз моїх вчинків дозволив мені краще себе розуміти.
47. Я знаю, що чекає мене попереду.
48. Я здатен побудувати своє життя таким, яким хочу.
49. Оточуючі адекватно мене оцінюють.
50. Я задоволений тим, яким стало моє життя завдяки зусиллям, яких я доклав.
51. Мені легко позбутись негативних звичок.
52. Людина може бути щасливою тільки тоді, коли вона сама контролює своє життя.
53. Я людина, яка здатна себе контролювати.
54. Я нікому не дозволяю приймати за мене важливі рішення.
55. Я здатен тримати свої емоції при собі.
56. При прийнятті рішень я керуюсь не емоціями, а інтелектом.
57. Я володію більшою здатністю до самоконтролю ніж інші.
58. Я пишаюсь тим, що можу цілковито контролювати своє життя.
59. Зазвичай я можу легко оволодіти собою в стресових ситуаціях.
60. Я добре контролюю свої емоції та переживання.
61. Я рідко буваю знервованим.
62. Думки про майбутнє не лякають мене.
63. Я рідко відчуваю внутрішню напругу.
64. Я не відчуваю себе винним у чомусь.
65. Мені не важко контролювати свої емоції.
66. Будь-яка дрібниця не може вивести мене з себе.
67. Я не відчуваю власну неповноцінність.

68. Я не довго обдумую неприємні для мене ситуації.
69. Я легко переживаю критику на власну адресу.
70. У мене не змінюється настрої без особливих причин.
71. Я відчуваю, що здатен долати труднощі, які виникають в моєму житті.
72. Я відчуваю спокій навіть тоді, коли є причини для хвилювання.
73. Думаю, що зможу досягнути поставлених цілей.
74. Я спокійний, коли думаю про те, як до мене ставляться оточуючі.
75. Я відчуваю, що можу зробити те що потрібно.
76. Мій настрої не впливає на працездатність.
77. Мій настрої змінюється як і у більшості людей.
78. Я не часто відчуваю неспокій.
79. Зі мною не може щось погане трапитись.
80. Мої нерви не розхитані.
81. Негативне ставлення оточуючих мене не сильно хвилює.
82. Я почуваю себе незручно коли мені говорять щось приємне.
83. Я прагну не показувати своїх почуттів.
84. Я не боюсь відкриватись перед іншими.
85. Я розумію свої почуття.
86. Я докладаю багато зусиль, щоб відповідати очікуванням оточуючих.
87. Я вважаю, що дуже важливо вміти виразити свої почуття.
88. Мені добре відомо які відчуття викличе у мене та чи інша ситуація.
89. Іноді я боюсь показати свою вразливість.
90. У порівнянні з іншими я занадто чутливий.
91. Необережне висловлювання оточуючих не може викликати в мені глибоку образу.
92. Бува, що я соромлюсь своїх почуттів.
93. Мої почуття легко поранити.
94. Я хотів би бути не таким вразливим.
95. Я легко ніяковію.
96. Мені властива сором'язливість.
97. Я співчутлива людина.
98. Мене не можна назвати нечутливою та байдужою людиною.
99. Усвідомлення власної недосконалості не заважає мені бути собою.
100. Надмірна вразливість не заважає мені в житті.

Ключ: нараховується по 1 балу за відповідь «Так», та виводиться сума балів для кожної зі шкал:

1. Комунікабельність (1 – 20).
2. Рівень самооцінки (21 – 40).
3. Рівень самоконтролю (41 – 60).
4. Емоційна нестійкість (61 – 80).
5. Вразливість (81 – 100).

Під час використання вказаного опитника рекомендується подавати його реципієнту в змішаному порядку запитань, не так, як показано у статті, що дасть можливість додатково оцінити ступінь відвертості опитуваного, порівнюючи однотипні варіанти запитань.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження вкажемо на достатню ефективність представленої методики на практиці, про що свідчать результати її використання у підготовці дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук [6] та матеріали її впровадження у практику роботи ряду установ, діяльність яких пов'язана з роботою із інвалідизованими людьми.

Перспективи подальших розвідок питання діагностики комплексу гандикапу ми вбачаємо у розробці та впровадженні у практику дієвих методів регуляції його проявів, підвищення рівня толерантності щодо людей з особливими потребами.

1. Корсини Р. Энциклопедия психологии [Электронный ресурс] / Р. Корсини, А. Ауэрбах. – Режим доступа : http://enc-dic.com/enc_psy/Gandikap-6053.html. – Название с экрана. Дата обращения 01.08.2008. **2.** Ставицький О. О. Гандикапізм: психологічний аналіз. Монографія / О. О. Ставицький. – Рівне : Принт Хаус, 2013. – 352 с. **3.** Выготский Л. С. Проблемы дефектологии / сост., авт. вступит. ст. и библиогр. Т. М. Лифанова : авт. комент. М. А. Степанова. – М., 1995. – С. 71 – 77. **4.** Ставицький О. А. Психологическая модель личности с комплексом гандикапа / О. А. Ставицький // Universum : Психология и образование : электрон. научн. журн. 2014. № 3 (4). URL : <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/1087> (дата обращения : 09.03.2014). **4.** Stavytskyy O. O. Symptom of handicap / O. O. Stavytskyy // Современная психология : теория и практика [Текст] : материалы X международной научн.-практич. конференц. – М. : Изд-во «Спецкнига», 2013. – С. 7 – 13. **5.** Ставицький О. О. Психологія проявів гандикапізму та їх регуляція : дис.. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія. Історія психології» / О. О. Ставицький. – К., 2014. – 595 с.

Рецензент: д.геогр.н., професор Калько А. Д.